

Ramayan the Book of Ayyaran: An Approach to the Origin of Ayyars

Gazelle Mohajeryzadeh

Assistant Professor of Persian Literature; Department of Persian Language & Literature, Payame Noor University (PNU), Tehran, Iran. Email: mohajeryzadeh@pnu.ac.ir

Article history: Received 14 September 2024; Received in revised form 27 November 2024; Accepted 02 December 2024; Published 23 September 2025

Abstract

Ayyars were chivalrous who adhered to certain moral principles and had a special code of conduct; the Ayyar committed banditry and theft with the aim of supporting the poor against the rich, and they themselves were from the lower class of society. The initiator of the Ayyar movement in Iran was Yaqoob Laith Safari, who lived in Sistan in the third century AH. The epic Ramayana is the oldest book written by the Ayyar chivalric poet Valmiki (400 BC); in this book, chivalry is explained in a philosophical way and is the holy book of the Hindus. However, it had not been addressed from the Ayyar perspective until now. The following article examines the origins of Ayyar thought through the Ramayana. The aim of this research is to shed light on the dark corners of Ayyar history. The method of the research is analytical-comparative with a library approach and based on primary sources. One of the important findings of this article is the connection of Ayyars with the thought of Vaishnavism, who consider Matsya (Fish) or Samak to be the first manifestation of Vishnu and believe in Bhakt or giving charity. Their origin was the Bhel tribe, who were a bandit tribe. This tribe took the culture of chivalry from the Brahmins and combined it with their warfare.

Keywords: Ayyar, Valmiki, Ramayana, Chivalry, Vaishnavism

1. Introduction

Ayyarans were chivalrous who had a secret organization and adhered to certain moral principles and had a special mission; With the aim of supporting the poor against the rich, the Ayars committed banditry and theft, and they themselves belonged to the lower class of the society. The initiator of the Ayaran movement in pre-Islamic Iran was Yaqub Leith Safari, who lived in Sistan in the third century of the Hijri. The Ramayana poem, the oldest epic of the East, is a book written by a chivalrous named Valmiki. This book has explained chivalry in a philosophical way and its writing dates back to around 400 BC and is known as a sacred book among Hindus. The following article examines the origins of Ayari's thought through the book of Ramayana and describes its influence on the later periods up to the present day. The aim of this research is to clarify the dark corners of Ayari history. The cause and origin of the Ayaran movement has been one of the problematics of contemporary researchers. The book Samak Ayar, which is an old story about Ayars, was narrated by a person named Sadaqa, considering that two sects of Ayars were called Samaki and Sadaki, the question arises as to what is the meaning of naming these two names. Where did Ayaran come from and what was their ideology based on?

1.1. Research Methodology

The research method is analytical-comparative with a library approach and based on first-hand sources. In this research, by comparing two main and ancient sources related to Ayaran, i.e. the book of Samak Ayar and the book of Ramayana, the common aspects of chivalry of these two books were matched and then the roots of the important names of the book of Samak Ayar were extracted from the

book of Ramayana. After that, the philosophical analysis of these commonalities was done. Then the influence of this philosophy on the contemporary history of Iran and the world was mentioned.

2. Discussion

Valmiki, the composer of Ramayana, lived around 400 BC. According to traditions, Valmiki was a thief and a bandit before he became a Brahmin. (The Skanda Purana, 1985: 506)

In the Ramayana, it is narrated that when Ram was traveling through the forest he reached the hut where Valmiki lived, and Valmiki greeted him. Ram asked him to show him a place to live; Valmiki replies that everything belongs to you; You know that I was born in a Brahmin's house, but since I was a child, because I was brought up in the community of Behl, who are bandits, I got the taste and smell of them. my wife and children are from the same people. (Valmiki, 1378: 201-202) There are other evidences that show that the Behl or Bhila people used to help the Brahmins and make them into bandits' group. (Rek Vyase, 2018, Vol. 3: 166) The Behl people took the religion of chivalry from the Brahmins and combined it with their warfare. There is an interesting article about Behlan in Samak Ayar's book. Behlan valley was one of the seven or seventy Ayaran valleys that were located next to each other and each was called by a name. The head of this valley was also called Behlan and he was an Ayyar. (Al-Arjani, 1363, Vol. 5: 133-134).

In explaining the names of the two Ayaran sects, which were Sadki and Samaki, it should be said that hiding the previous beliefs behind Arabic names was the way of Iranians to deal with the ideology of the Arab invaders. The Arabic word Samak, meaning fish, is the equivalent of Matsya in Sanskrit, and the first manifestation of Vishnu was in the form of a fish. Followers of Vishnu are called Vaishnavisms, who believe in one of the manifestations of Vishnu. The first incarnation of Vishnu is fish, and the seventh incarnation of Vishnu is Rama, who is the main character of the Ramayana. (Cf. Valmiki, 1387: 611) Vishnu is one of the three Hindu deities. Vishnu takes the form of a fish to save Manu from the storm and flood; Because mankind is condemned to death because of evil. This fish brings Manu's ship to the shore. (Cf. Vyase, 2018, vol.1: 361) Sadaqi is also attributed to charity, here it has two meanings: one is to have a lot of love and the other is to give charity and give. (Maalouf, 1384, Vol. 1: 921-920) which is equivalent to Bhakti in Sanskrit. This word also has two meanings. One means sharing and participation. (Werner, 1993:168) Another means to love and interest. (Monler, 1853: 743) One of the principles that is highly recommended in the book of Ramayana is bhakt or loving Rama.

3. Result

Ayyars movement is an anti-class movement whose origin is rooted in ancient India. The names of two sects, Samaki and Sedghi, which are Ayars, are derived from Hindu beliefs. The Ayars believed in the Deva-God Vishnu and considered Samak to be the first avatar of Vishnu. All the characteristics of chivalry that we see among the chivalrous are explained in the Ramayana book along with its philosophy, and these characteristics are: 1. Fighting oppression 2. Providing shelter and helping the needy 3. Publicizing the elite, and attracting the common people 4. Being poor and disregarding worldly possessions 5. Giving bread (giving food) 5. Forgiveness and generosity 6. Trustworthiness and confidentiality 7. Immunity of the ambassador 8. Making a treaty 9. The right to salt 10. Eating fish 11. Brotherhood and comradeship 12. Sisterhood and chastity 13. chivalrous women 14. Truthfulness 15. Sacrifice 16. Respect for elders, teachers and Brahmins 17. tricking 18. changing appearance 19. multi-faceted 20. giving Anesthesia 21. Practicing medicine 22. Agility 23. Being half-naked 24. Pointing and responding 25. Burrowing 26. Nighting 27. Asking for a good name 28. Worship and meditation 29. Ring mark 30. Skill in shooting.

The philosophy of Vaishnavism led to the The revolutionary movement of the Ayaran, which has had a significant impact on the contemporary events of Iran and the world, including India, China, and the Soviet Union. The sect of Valmiki (Balmiki) and the Sikhs were involved in anti-colonial movements following Valmiki. Red Army of China and Soviet Union Communist forces were formed in imitation of Valmiki's army. Iran's Islamic Revolution was an anti-colonial and anti-class movement and is the continuation of the Ayaran movement.

4. References

Amin, A. (1975). *Zoha'il-Islam*, Cairo, Maktaba Al-Nahda Al-Masry.

- Arjani, F. (1968). **Samak Ayyar**, Volume 1, Introduction and correction by Parviz Natel Khanlari, Tehran, Iran Culture Foundation Publications.
- Arjani, F. (1980). **Samak Ayyar**, Volume 4, Introduction and correction by Parviz Natel Khanlari, Tehran, Agah Publishing Institute.
- Arjani, F. (1984). **Samak Ayyar**, Volume 5, Introduction and correction by Parviz Natel Khanlari, Tehran, Agah Publishing Institute.
- Attar Neyshaburi, Farid al-Din Mohammad. (1993). **The Complete Divan of Attar Neyshaburi**, edited by Esmaeil Shahroudi, Tehran, Fakhr Razi Publications.
- Bahar, M. (1995). **A Few Essays on Iranian Culture**, Tehran, Fekr Rooz.
- Bastani Parizi, E. (1975). **Yaqoob Laith**, Tehran, Ibn Sina Library.
- Dehkhoda, A.A. (1998). **Dictionary**, Volume 11, Tehran, Tehran University Publications.
- Gardizi, Busa'id Abd al-Hi ibn Zahak ibn Mahmud. (1984). **History of Gardizi**, correction of the commentary of Abdolhi Habibi, Tehran, Donyayeh Kitab.
- Hakim Neishabouri, A.A. (1995). **History of Neishapur**, translated by Mohammad Khalaf Tabrizi, edited by Mohammad Reza Shafi'i Kadkani, Tehran, Agah Publications.
- Hinles, J.R. (1989). **Understanding Iranian Mythology**, translated by Jhaleh Amuzgar, Ahmad Tafazzoli, Tehran, Cheshmeh Publishing House.
- History of Sistan**. (1990). Edited by Mohammad Taghi Malek al-Shu'ara Bahar, Tehran, Asatir Publications.
- Kananaikil, J. (1983). **Scheduled Castes and the Struggle Against Inequality: Strategies to Empower the Marginalised**. Indian Social Institute.
- Leslie, J. (2017). **Authority and Meaning in Indian Religions: Hinduism and the Case of Valmiki**, UK, Routledge, 22 November.
- Maalouf, L. (2005). **Al-Munjad Arabic to Persian**, translated by Bandar Rigi, volume 1, Tehran, Iran Publications.
- Moazami, M. (2014). **Wrestling with the Demons of the Pahlavi Widiewdad**, Brill, Leiden.
- Moghaddisi, M. (1985). **Creation and History**, translated by Mohammad Reza Shafi'i Kadkani, Tehran, Agah, 1995. Natel Khanlari, Parviz, Samak City, Tehran, Agah Publishing Institute.
- Mohajerizadeh, Gh. (2008). **Studying the Role of Code in Social Developments**, No. 18, 132 October 2008.
- Mohajerizadeh, Gh. (2012). **The Solitude of Attar and the Solitude of Attars**, Autumn and Winter, No. 16, 257-241.
- Monler, W. (1853). **Sanskrit English Dictionary**, India, Delhi, Motilal Banarsidass.
- Mostofi, H. (1985). **Selected History**, Abdolhossein Navaei, Tehran, Amir Kabir, third edition.
- Nizam al-Molk, A.T. (2010). **Sir al-Muluk**, edited by Mohammad Istalami, Tehran, Farhang Moasar, 2010.
- Pechilis Prentiss, K. (1999/2014). **The Embodiment of Bhakti**, UK, Oxford University Press.
- Shafie Kadkani, M.R. (2009). **The Whips of Conduct: Criticism and Analysis of Some Poems by Hakim Sana'i**. Tehran: Aghah.
- Soltani, P., Kohandoui, M.K., Khodadadi, M. (2017). Manifestations of Theoretical Mysticism in the Persian Epics of Ramayana, **Subcontinental Studies**, 9(33), 91-112
- Tabashir, M., Shukoori, A. (1994). Political Thought of Ancient India; Case Study of Mahabharata, Bhagavad Gita, Ramayana, **Subcontinent Studies**, 16(47), 96-83.
- The Skanda Purana**. (1958). **V.LXV**, Motial Banar Sidass publisher.
- Valmiki, T.D. (1999). **Ramayana**, translated by Amrsinkeh, Amrparkash, edited by Abdul Wadood Azhar Dehlavi, Tehran, Elset Farda.
- Vendidad or the Collection of Zoroastrian Laws**. (2006). James Darmstetter, translated by Musa Javan, Tehran, Donyayeh Kitab.
- Viaseh. (2010). **Mahabharata**, Volume 3, translated by Mir Ghiyas al-Din Qazvini, edited by Mohammad Reza Jalali Naeini, Tehran, Shiraz Publishing House.
- Viaseh. (2019). **Mahabharat**, Volume 1, translated by Mir Ghiyas-eddin Qazvini, revised by Mohammad Reza Jalali Naeini, Tehran, Shirazeh Publications.
- Viraf. (2003). **Ardavirafnameh**, translated into French by Philippe Genio, translated and researched by Jhaleh Amouzgar, Tehran, Moeen Publisher - French Society of Iranian Studies in Iran, second edition
- Werner, K. (1993). **Love Divine: Studies in Bhakti and devotional mysticism**, UK, Routledge.
- Yasht**. (1968). Volume 1, Ebrahim Pourdavoud, with the help of Bahram Fareh Vashi, Tehran,

Cite this article Mohajeryzadeh, Gh. (2025). Ramayan the Book of Ayyaran: An Approach to the Origin of Ayyars. *Journal of Subcontinent Researches*, 17(49), 265-280. DOI: [10.22111/jsr.2024.49814.2456](https://doi.org/10.22111/jsr.2024.49814.2456)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

رامایان، کتاب عیاران؛ رهیافتی به منشأ پیدایش عیاران

غزال مهاجری زاده ✉

استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. ایمیل: mohajeryzadeh@pnu.ac.ir

چکیده

عیاران (ایاران) جوانمردانی بودند که پایبند به اصول اخلاقی خاصی بوده و مرام‌نامه‌ای ویژه داشتند. عیاران با هدف پشتیبانی از فقرا در مقابل ثروتمندان، راهزنی و دزدی می‌کردند و خود نیز از طبقه غوغا (فرو دست) جامعه بودند. آغازگر نهضت عیاران در ایران، یعقوب لیث صفاری بود که قرن سوم هجری در سیستان می‌زیست. منظومه رامایانا، کهن‌ترین کتابی است که یک جوانمرد عیار به نام والمیکی، چهارصد سال پیش از میلاد سروده است. در این کتاب، جوانمردی به شیوه‌ای فلسفی تبیین شده و کتاب مقدس هندوان است؛ اگرچه تاکنون از جنبه عیاری به آن پرداخته نشده بود. مقاله پیش‌رو سرچشمه‌های اندیشه عیاری را از رهگذر کتاب رامایانا بررسی کرده است. هدف این پژوهش روشن‌شدن زوایای تاریک تاریخ عیاری است. شیوه پژوهش، تحلیلی-تطبیقی با رویکرد کتابخانه‌ای و بر پایه منابع دست‌اول است. از یافته‌های مهم این مقاله، مرتبط‌بودن عیاران با اندیشه ویشنویسم است که ماتسیا یا سمک را ظهور اول ویشنو می‌دانند و به بهکت یا صدقه‌دادن معتقدند. منشأ آن‌ها قوم بهل بوده که قومی راهزن بودند. این قوم آیین جوانمردی را از برهمنان گرفته و با جنگاوری خود تلفیق کردند.

واژه‌های کلیدی: عیار، والمیکی، رامایانا، جوانمردی، ویشنو

۱- مقدمه

هزار و هفتصد پیش از میلاد، آغاز ورود سکاها به اوراسیا بوده است. این قوم آریایی، در نواحی مختلفی از جمله فلات ایران به‌ویژه سیستان و نیز سرزمین‌های همسایه، یعنی هندوستان سکنی داشتند؛ و مراودات زیادی بین آن‌ها در نواحی مختلف وجود داشته است. اعتقاد به میترا-ورونا و مهر و پس از آن، پرستش دئو یا خدایان دیو، در هر دو سرزمین ایران و هند رواج داشت. کهن‌ترین شکل اعتقاد به مهر و میترا، در کتاب ریگ ودا (بید) آمده است که خواندن ریگ ودا در جای‌جای کتاب رامایانا توصیه شده است و این نشانه پیوند مستحکم کتاب رامایانا با آیین مهر است. برخی از پژوهشگران معاصر، قدمت عیاران را از زمان آیین مهر یا میترایسم و عهد اشکانیان می‌دانند. در زمان اشکانیان، طبقه اسواران (ارتشتاران) مانند عیاران قائل به اصل جوانمردی بودند (بهار، ۱۳۷۴: ۱۶۴). در برخی از متون کهن زبان پهلوی نیز شواهدی آمده که مؤید این نظر است؛ برای مثال در کتاب تفسیر پهلوی ویدیودات یا قانون ضد دیو (فرکرد ۳ بند ۴۱) گروهی از مخالفان نظام (منظور، دیوپرستان که با آیین مزدیسنا مخالف بودند) معرفی شده است: «داند که دزدی نباید کردن، پندارد هنگامی که از توانگران دزدم به درویشان دهم، برای من کرفه (ثواب) است» (Moazami, 2014: 93). در زمان ساسانیان نیز در بندی از ارداویراف‌نامه

مطالعات شبه‌قاره، دوره ۱۷، شماره ۴۹، ۱۴۰۴، صص ۲۶۵-۲۸۰.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۲۴ تاریخ ویرایش: ۱۴۰۳/۰۹/۰۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۱۲ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۷/۰۱

استناد: مهاجری‌زاده، غزال. (۱۴۰۴). رامایان، کتاب عیاران؛ رهیافتی به منشأ پیدایش عیاران. *مطالعات شبه‌قاره*، ۱۷(۴۹)، ۲۶۵-۲۸۰.

DOI: [10.22111/jsr.2024.49814.2456](https://doi.org/10.22111/jsr.2024.49814.2456)

ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان

© مهاجری‌زاده، غزال.

(فصل ۴۵، بند ۳)، از کسانی انتقاد شده که به سبب «گرفتن خواسته (اموال) خوبان (توانگران) و دادن به بدان (فرومایگان) شکنجه می‌شوند» (ویراف، ۱۳۸۲: ۷۴).

قرن سوم هجری، سیستان شهر عیاران بود. غوغا (عوام) یارانشان بودند و جنگ می‌کردند، و اموال دیگران را غارت. رئیس هر طایفه را سرهنگ می‌نامیدند (تاریخ سیستان، ۱۳۸۹: ۳۱۰، ۱۶۱، ۳۵۷). یعقوب لیث به عیاران پیوست تا به مقام سرهنگی رسید (گردیزی، ۱۳۶۳: ۳۰۴). او غذا و لباس بین عیاران تقسیم می‌کرد (تاریخ سیستان، ۱۳۸۹: ۱۷۵). یعقوب لیث در زمان حکومت، «اندر ولایت خویش، هرکه را کم از پانصد درم وسعت بودی، ازو خراج نستدی و او را صدقه دادی» (همان: ۲۶۳). از جملات قصار برادرش عمرو این بود که «پیه اندر شکم گنجشک نباشد، اندر شکم گاو گرد آید» (همان: ۲۶۸). در واژه‌نامه‌ها «عیار» به معنی: زیرک و چالاک، حيله‌گر، مکار و جوانمرد آمده است (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۱۱: ۱۶۴۵۹). خانلری، نظر ملک‌الشعرا درباره‌ی تطور واژه عیار از ایار را درست دانسته و آن را معادل واژه «رفیقی»، در کتاب سمک عیار می‌داند (ناتل خانلری، ۱۳۶۴: ۷۰). شفیع کدکنی نیز این نظر را تأیید کرده و شواهدی شعری از ابوسعید ابوالخیر و مثنوی یافته‌اند که واژه عیار را به تخفیف و با تلفظ پهلوی آورده‌اند، بی‌آنکه ضرورت شعری باشد (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۸: ۳۰۲).

۱-۱- بیان مسئله

علت و منشأ پیدایش جنبش عیاران، یکی از پرسش‌های بحث‌برانگیز پژوهشگران ادبی ایران در پنجاه سال گذشته بوده است و افرادی چون ملک‌الشعراى بهار، مهرداد بهار، ذبیح‌الله صفا و ناتل خانلری به جست‌وجو در این وادی پرداخته‌اند. یکی از این موارد، نکته بسیار درخور تأملی در کتاب تاریخ سیستان است که آنجا نام دو فرقه سمکی و صدقی ذکر شده است که هر دو از عیاران بوده‌اند: «تعصب افتاد به سیستان اندرین روزگار میان فریقین و بسیار مردم کشته شد و یکی را صدقی نام کردند و یکی را سمکی» (تاریخ سیستان، ۱۳۸۹: ۲۷۵). علت اختلاف این دو فرقه در کتاب تاریخ سیستان یک مسئله شرعی ذکر شده، اما از نظر خانلری، علت واقعی این اختلاف در چگونگی حال دو فرقه نیست و این علت کافی به نظر نمی‌رسد. او همچنین معتقد است که سبب تسمیه این دو فرقه به نام‌های سمکی و صدقی، با صراحت ذکر نشده است (الارجانی، ۱۳۴۷: مقدمه هفت و هشت). با توجه به اینکه کتاب سمک عیار، توسط شخصی به نام **صدمت** روایت شده، ذبیح‌الله صفا این اتفاق را از عجایب دانسته و در واقع خیلی با احتیاط، به ارتباط این دو نام اشاره کرده است (صفا، ۱۳۸۲، ج ۲: ۹۸۸). خانلری احتمال داده که نویسنده خواسته جوانمردی‌های سمک را از زبان یکی از مخالفان بیاورد.

در تبیین دو نام صدقی و سمکی باید گفت که پنهان کردن عقاید پیشین، در پس نام‌های عربی، چیزی مشابه پنهان کردن آتشکده‌های ساسانی در پس نام مسجد و امامزاده بوده است. ایرانیان بدین شیوه خود را در مقابل بیگانگان اموی و عباسی پاسداری می‌کردند (رک. حاکم نیشابوری، ۱۳۷۵: ۲۱۷). واژه عربی «سمک» به معنی ماهی، معادل ماتسیا **मत्स्य** (maya) در زبان سنسکریت است و اولین تجلی ویشنو، به صورت ماهی بوده است. آیین پیروان ویشنو را ویشنویسم می‌نامند، که به یکی از تجلیات ویشنو معتقدند. اولین تجلی ویشنو، ماهی، و هفتمین تجسم ویشنو، رام است که شخصیت اصلی کتاب رامایانا، و از خاندان آفتاب است (رک. والمیکی، ۱۳۷۸: ۶۱۱). ویشنو یکی از سه دیو-خدای هندوان است. ویشنو به شکل ماهی درمی‌آید تا مانو را از توفان و سیل نجات دهد؛ زیرا نوع بشر به واسطه شرارت، به مرگ محکوم شده است. این ماهی، کشتی مانو را به ساحل می‌رساند (رک. ویاسه، ۱۳۹۸، ج ۱: ۳۶۱). صدقی نیز منسوب به **صدمت**، در اینجا دو معنی دارد: یکی محبت بسیار داشتن، و دیگری، خیرات کردن و بخشیدن است (معلوف، ۱۳۸۴، ج ۱: ۹۲۰-۹۲۱) که معادل آن در زبان سنسکریت، بهکتی **भक्ति** (Bhakti) از ریشه باج (Bhaj) است؛ این واژه نیز دو معنا دارد. یکی به معنای تقسیم، سهم‌شدن، مشارکت، و

تعلق داشتن است (Werner, 1993: 168; Pechilis Prentiss, 1999: 204) و دیگری به معنای وابستگی، دل بستگی، علاقه، ایمان و تقوا به چیزی به عنوان یک اصل روحانی دینی یا وسیله نجات (Monler, 1853: 743). جنبش باکتی در هندوئیسم به ایده مشارکتی اشاره دارد و آن، جنبشی مهم در قرون وسطی بود که با عشق و ارادت به مفاهیم مذهبی که حول یک یا چند خدا و الهه باشد، بنا شده بود. جنبش باکتی یا بهکتی با استفاده از زبان‌های محلی علیه نظام کاست (طبقاتی) موعظه کرد تا پیامش را به توده‌ها برساند (Pechilis Prentiss, 2014: 3). یکی از اصولی که در کتاب رامایانا بسیار به آن توصیه شده، بهکت یا محبت و دوست داشتن رام است.

سمکی و صدقی را سرخ‌علمان و سیاه‌علمان نیز می‌نامیده‌اند که یادآور جنبش سیاه‌جامگان و سرخ‌جامگان مزدکی است. مزدکیان دیانت زردشت را از طریق تأویل و تفسیر دست‌کاری می‌کردند. در واقع آن‌ها ادامه دیوپرستان پیشازردشتی بودند که با اصول اولیه آن، از طریق زردشت فسایی (زردشت دوم) و دین مانی - که یک دین تلفیقی بود - آشنایی داشتند. درست‌دینان یا مزدکیان نیز یک نظام ضدطبقاتی و ضدکاست بودند، به حلول اعتقاد داشتند، مرام مردانگی داشتند، و اشتراک زن را جایز می‌دانستند (مقدسی، ۱۳۷۴: ۵۷۵-۵۷۶). مزدک معتقد بود: «خداوند ارزاق را در زمین برای آن نهاده است که بندگان آن را میان خویش به تساوی تقسیم کنند تا هیچ‌کس را بر دیگری برتری نباشد، اما مردم بر یکدیگر به ستم غلبه کرده‌اند ... باید افزونی آنچه در دست اغنیاست گرفته شود و به تهیدستان داده شود تا در درجه، مساوی شوند» (همان: ۵۱۸). پژوهندگان غربی، مزدک را نخستین کمونیست لقب داده‌اند و آیین او را شکل نرسی از کمونیسم دانسته‌اند (هینلز، ۱۳۶۸: ۱۷)؛ اما در اصل، جناب رام را باید نخستین کمونیست دانست که بهکتی بودن، سیستم اشتراکی آن‌هاست و اشتراک زن نیز در کتاب مهابهاراتا بدان افزوده شده است. در کتاب رامایانا، هنگامی که لکشمی برادر کوچک‌تر رام - برای جنگ می‌رود، «پایه‌های بی‌شمار همه بیرق‌های سرخ بر سر و لباس سرخ پوشیده» بودند و اگرچه هر جماعتی لباسی از عجایب داشتند، «بعضی سفید و برخی سرخ و سبز و بنفش و سیاه ... ولی رنگ غالب سرخ است» (رک. والمیکی، ۱۳۷۸: ۵۰۸) که یادآور «ارتش سرخ» نیز هست! تصویر والمیکی اغلب با لباس قرمز به تصویر کشیده می‌شود و به همین دلیل به «لعل بیگ» معروف است (Leslie, 2017: 51).

چنان‌که خواهید دید، کتاب رامایانا را می‌توان نخستین کتاب عیاران کهن دانست که در ۴۰۰ پیش از میلاد مسیح نگاشته شده است؛ همان‌طور که کلیه‌ودمنه (پنجه تئرا)، کهن‌ترین کتاب شعوبیان و جماعت اخوان‌الصفاء و انجمن مخفی ایرانیان بوده است و بنابر نظر گلدزیهر، اصطلاح اخوان‌الصفاء - که یادآور واژه ایار است - از باب *حماة المطوقه*، که در ترجمه کتاب کلیله‌ودمنه ذکر شده، گرفته شده است؛ و این اصطلاح، در آن باب، به پرنده‌گانی که برای رهایی تلاش می‌کنند اطلاق شده است (امین، ۱۳۵۵، ج ۱: ۲۳۱؛ مهاجری‌زاده، ۱۳۸۷: ۱۵-۲۵). والمیکی نیز نخستین عیاری است که فلسفه جوانمردی را در کتاب خود مکتوب کرده است، یا دست‌کم رامایانا نخستین کتاب از جوانمردی عیار است که به دست ما رسیده است؛ اگرچه این کتاب دست‌نخورده و بدون تغییر باقی نمانده و شخصی به نام تلسی داس که خود را ظهور مجدد والمیکی می‌دانسته، کتاب را دست‌خوش تغییراتی کرده است و در متن کتاب نیز بارها به نام تلسی داس برمی‌خوریم (والمیکی، ۱۳۷۸: ۱۰۸ و ۱۶۰ و ۲۹؛ قس. مهاجری‌زاده، ۱۳۹۱: ۲۵۷-۲۶۱)، چنان‌که در متن کتاب نیز اشاره شده که «کتاب رامایانا بسیار است» (والمیکی، ۱۳۷۸: ۸۷).

۱-۲- ضرورت تحقیق

بررسی منشأ عیاران، به پژوهشگران امکان می‌دهد تحول آن‌ها در طول زمان را دنبال کنند. مطالعه منشأ عیاران تنها ارزش تاریخی ندارد، بلکه یک جستار چندرشته‌ای است که با اخلاق، ادبیات، سیاست و جامعه‌شناسی تلاقی دارد. با آشکار کردن

اینکه عیاران از کجا و چگونه پدید آمدند، پژوهشگران می‌توانند الگوهای گسترده‌تر سازمان‌دهی و مقاومت انسانی را که در مطالعه قدرت و جامعه اهمیت دارد، روشن کنند.

۱-۳- پیشینه تحقیق

الف- منابع سنسکریت: نخستین و کامل‌ترین ترجمه کتاب رامایانا به زبان فارسی، در قرن هفتم هجری در زمان اکبر شاه پدید آمده است. از ترجمه کتاب رامایانا یک تصحیح انتقادی به چاپ رسیده که رساله دکتری عبدالودود اظهار دهلوی بوده است. اصل این کتاب به زبان سنسکریت بوده و نسخه‌های متعدد آن، داستان را به شکل‌های متفاوتی تغییر داده است. در ایران پس از چاپ این نسخه و نسخه‌های دیگر که ناقص است، تقریباً هیچ کار پژوهشی درباره‌اش انجام نشده بود. از ترجمه‌های انگلیسی رامایانا و پاورقی‌هایش می‌توان نکات جالبی دریافت. کتاب «اسکاندا پورانا» نیز مجموعه‌ای از متن‌های کهن سنسکریت است که به انگلیسی ترجمه شده است که زندگی‌نامه عیار بزرگ -والمیکی- را در اختیار نگارنده این مقاله گذاشت.

ب- منابع عیاری: گروهی از پژوهندگان، عیاران را با اهل فتوت در یک مجموعه قرار داده‌اند. هانری کرین در کتاب «آیین جوانمردی» و نیز اسماعیل حاکمی در کتاب «آیین فتوت و جوانمردی» از آن جمله‌اند. اگرچه اهل فتوت و عیاران مشابهت‌های بسیاری دارند، نمی‌توان هر دو را یکی دانست و این تداخل سبب پراکندگی و عدم تمرکز بر موضوع عیاران شده است. اگر بخواهیم منابع مربوط به فتیان یا اهل فتوت را در نظر بگیریم، آن‌گاه منابع بسیار و گیج‌کننده خواهد شد. از این رو در این پژوهش تمرکز صرفاً بر منابع مربوط به عیاران بوده که مهم‌ترین آن‌ها تاریخ سیستان به تصحیح ملک‌الشعرای بهار است و ایشان از برجسته‌ترین پژوهندگان در زمینه تاریخ عیاران بوده‌اند. پس از او ناتل خانلری با تصحیح و نوشتن مقدمه بسیار مهمی بر کتاب «سمک عیار» که شاید تنها سند به‌جامانده از عیاران در ایران باشد، در این وادی گام نهادند. سپس با افزودن ضمیمه‌ای به آن با عنوان «شهر سمک»، به برشمردن ویژگی‌های عیاری بر مبنای کتاب سمک عیار پرداختند. لازم به ذکر است که این کتاب متشکل از دو مقاله است. همچنین مهرداد بهار فرزند ملک‌الشعرا نیز پژوهش‌های پدرشان را ادامه دادند و در کتاب «جستاری چند در فرهنگ ایران» به بررسی تاریخ پیدایش عیاران پرداختند. ابراهیم باستانی پاریزی هم در کتاب «یعقوب لیث» اطلاعات ویژه‌ای درباره عیاران داده است که می‌تواند یاریگر باشد.

ج- مقالات: حدود هشتاد و سه مقاله درباره عیاران نوشته و چاپ شده است که هیچ‌کدام مرتبط با موضوع مورد بحث ما یعنی رامایانا نیست. هجده مقاله نیز درباره رامایانا نوشته شده است که ربطی به جنبه جوانمردی و عیاری ندارد؛ مثال: (رک. تباشیر و شکوری، ۱۴۰۳: ۹۶-۸۳؛ رک. سلطانی و همکاران، ۱۳۹۶: ۹۱-۱۱۲).

درباره ارتباط عیاران با رامایانا، هیچ پژوهشی انجام نشده و در منابع انگلیسی هم مطلبی یافت نشد.

۲- والمیکی، کهن عیار تاریخ

فرقه بالمیکی، فرقه‌ای هندو است که به والمیکی اقتدا می‌کند، او را آواتار (تجسم حلول خدا) می‌داند، و کتاب‌های مقدسشان رامایانا و یوگاواسیستا است. بالمیکی‌ها، مجسمه رامایانا را در معبد در کنار گورو گرانت صاحب، نصب می‌کنند و والمیکی -نویسنده رامایانا- را به‌عنوان گورو در کنار گورو گرانت (رهبر فرقه سیک) گرامی می‌دارند. آن‌ها معتقدند هرکس والمیکی را عبادت کند، شاعر خواهد شد. طبقه بالمیکی (Balmiki Sect)، مبارزان برجسته آزادی و مردمی جنگجو بودند، اما تحت لوای انگلیس درآمدند! اکنون به سیاست تمایل دارند و از زمره سیک‌ها محسوب می‌شوند (Re. Kananaikil, 1983: 17).

والمیکی سراینده رامایانا که نام اصلی او موکارا تریتا (Mukhara Tirtha) بوده، حدود ۴۰۰ پیش از میلاد می‌زیسته است. او را آدی کاوی، یعنی نخستین شاعر لقب داده‌اند. بنابر روایات، والمیکی پیش از اینکه برهنه شود، دزد و راهزن بوده است.

در کتاب «اسکاندا پورانا»، زندگی‌نامه‌ی والمیکی آمده که او در خانه‌ی یک برهمن به دنیا آمد و پسری فداکار برای خانواده‌اش بود. زمانی که در زیستگاهش باران نمی‌بارید و دوازده سال قحطی شد، او به خاطر خانواده‌ی گرسنه‌اش شروع به راهزنی در جنگل کرد. در جریان این راهزنی، او با هفت حکیم مواجه شد که می‌خواست اموال آن‌ها را نیز غارت کند، اما آن‌ها از او پرسشی کردند که او را دگرگون کرد. آن‌ها از او پرسیدند اگر تو برای نان‌دادن به خانواده‌ی فقیرت دزدی می‌کنی، آیا آن‌ها نیز حاضرند گناهان تو را سهیم شوند؟ او این پرسش را از خانواده‌اش کرد، اما آن‌ها پاسخ منفی دادند. پس حکیمان به او ماندالایی نشان دادند که والمیکی را متوجه حقیقت برهمایی خود کرد (The Skanda Purana, 1985: 506).

در کاند دوم کتاب رامایانا، روایت شده زمانی که رام در جنگل سفر می‌کرد، به کلبه‌ای رسید که والمیکی در آن زندگی می‌کرد، والمیکی به استقبال او رفت. رام برای او ماجرای تبعیدش را شرح داد و از او خواست جایی را برای زندگی به او نشان دهد. والمیکی در پاسخ او می‌گوید که همه‌جا متعلق به شماست؛ شما می‌دانید که تولد من در خانه‌ی برهمن است، اما از روزگار کودکی چون در هم‌نشینی بهل (Bhila) که مردمانی راهزن هستند، پرورش یافتم، خوی و بوی این‌ها گرفتم؛ زن و فرزند از همین قوم به هم رساندم (والمیکی، ۱۳۷۸: ۲۰۱-۲۰۲). این سخنان نشان می‌دهد که زندگی والمیکی با راهزنان عجین شده بوده و خود را لایق میزبانی رام و همسرش نمی‌دانسته است. مشابه این حکایت در کتاب مهابهاراتا، درباره‌ی شخصی به نام کاپیبه آمده است؛ «او از پدری بهادر و مادری از مردم بهیل به دنیا آمد. در تیراندازی مهارت داشت و گوشت شکار برای پدر و مادرش می‌برد و دعای خیر از آن‌ها می‌گرفت. در اندک زمان بهیلان دزد و راهزن، دور او جمع شدند و او با آن‌ها به روستاها و کاروانیان می‌زد، اما سفارش می‌کرد: زن و طفل و فقیر و درویش را نکشید، و برهمن را خشونت نکند. او هرچه پیدا می‌کرد به مردم می‌داد؛ به برکت آن در جنگل به حکومت رسید و سردار جماعت شد...» و سپس نتیجه گرفته: «مقصود این است که اگر کسی زر از وجه ناشایسته هم به حسب ضرورت جمع کند، لطافت در آن است که ببخشد تا فی‌الجمله چیزی نقصان نشود» (ویاسه، ۱۳۹۸، ج ۳: ۱۱۶)؛ شواهدی دیگر نیز در دست است که نشان می‌دهد قوم بهل یا بهیلا، برهمنان را نمک‌گیر می‌کردند و آن‌ها را در جرگه‌ی راهزنان درمی‌آوردند (رک. همان، ج ۳: ۱۶۶). درباره‌ی بهلان، در کتاب سمک عیار، مطلب درخور توجهی آمده است: «یکی دره بهلان خوانندی، هرکه در آن دره، پادشاه و فرمانده بود او را بهلان خوانندی، بهلان با ده هزار سوار به خدمت آمد ... بهلان مردی بود جلد، گریز، در عیاری چیزی دانست و مکر و حیل بسیار دانستی» (الارجانی، ۱۳۶۳، ج ۵: ۱۳۳-۱۳۴).

در نسخه‌ی خطی سمک عیار، یک بار به‌جای بهلان، واژه «بهلوان» نیز آمده است که این گمانه را تقویت می‌کند که واژه «بهلوان»، «پهلوی» و «پارت» با قوم بهل و دره بهل مرتبط باشد. در فروردین یشت (یشت سیزدهم)، از پارت‌ها با عنوان دئو یاد شده است (پوردوود، ۱۳۴۷، ج ۱: ۶۰-۱۱۱). قوم بهل، قومی راهزن و جنگجو بودند که فنون جنگی را می‌دانستند و در تیراندازی چیره‌دست بودند. احتمالاً ده بهلان، در دره‌ای میان دو رود گنگ و جون (Yamuna) قرار داشته است (رک. ویاسه، ۱۳۹۸، ج ۳: ۱۶۶). دره بهلان یکی از هفت یا هفتاد دره عیاران بود که در کنار هم قرار داشت و هرکدام به اسمی نامیده می‌شد (الارجانی، ۱۳۶۳، ج ۵: ۱۳۳-۱۳۴). البته از این نکته غافل نباید بود که در متن کتاب رامایانا، دزدی و راهزنی از گناهان شمرده شده است و جوانمردی در این کتاب، با دزدی و راهزنی آمیخته نیست؛ چنان‌که رامچندر، بر ملک قوم راهزنان که مردم‌آزار بودند، تیر انداخت (والمیکی، ۱۳۷۸: ۳۱۷).

بدیهی است نباید انتظار داشته باشیم هرگاه آیین یا مذهبی در سرزمین‌های مختلف و در سده‌های متفاوت پذیرفته می‌شود، عیناً به همان شکل اولیه باقی بماند؛ بلکه به حسب زمان و مکان، در آن دگرگونی، آمیختگی، و حتی تحریف و کژراهی اتفاق می‌افتد. با همه این توجیحات، در کتاب رامایانا نوعی ضدونقیض‌های آشکار به چشم می‌خورد که قابل انکار نیست و می‌تواند به این دلیل باشد که نوشته‌های والمیکی، توسط تسلی داس بازنویسی شده و از منابع مختلف گردآوری شده است. برای مثال،

دیوها، خدایان هستند، اما از سویی دیوها موجوداتی پلید معرفی می‌شوند. یا مثلاً جناب رام بدون کفش به جنگل می‌رود، اما هنگامی که برادرش بهرت برای بازگرداندن او به جنگل می‌رود، رام کفش‌هایش را می‌دهد که او بر تخت می‌گذارد. یا اینکه در دل او جز راستی نیست، اما از دغا کسی حریف ایشان نمی‌شود (والمیکي، ۱۳۷۸: ۲۶۵). شاید پژوهندگان متون سنسکریت توجیهی برای این تضادها داشته باشند.

ناگفته نماند که همین تضاد در صفات عیاران نیز به چشم می‌خورد؛ چنان‌که عیار، صفت راستی و درستی دارد، و آن‌گاه بسیار چاره‌است و حيله‌گری می‌کند. از یک سو، کار آن‌ها مبارزه با ظلم و ستم است و از سوی دیگر، اموال دیگران به زور می‌ستانند؛ و همین امر باعث نوعی سرگردانی پژوهندگان نامداری چون باستانی پاریزی و خانلری، در قضاوت کار عیاران شده است؛ و نوعی تمجید و تقبیح، به‌طور هم‌زمان در نوشته‌هایشان به چشم می‌خورد.^۱

بنابر روایت رامایانا، کش و لو -فرزندان رام- نخستین شاگردان والمیکي بودند. زمانی که رام، همسرش سیتا را در جنگل رها کرد، والمیکي به ناچار سیتا را به کلبه خود برد و فرزندانش را تعلیم می‌داد. والمیکي به فرزندانش رام، آفتاب‌پرستی را تعلیم داده بود. هنگامی که کمان لو شکست، ستایش آفتاب بنیاد کرد و گفت: «ای آفتاب، من تو را تعظیم می‌کنم که تو بسیار نورانی هستی ... هر چهار بید (ودا) از تو پیدا شده...» و بعد به برادرش می‌گوید: «سخنان تعظیم آفتاب را که من گفتم از والمیکي آموخته‌ام که به خواندن آن آفتاب بر من مهربان شد و کمانی بخشید» (والمیکي، ۱۳۷۸: ۵۱۰). شواهد مهرپرستی و خورشیدپرستی در کتاب عیاران نیز بسیار است؛ از جمله آنکه به نار و نور و مهر قسم یاد می‌کنند و نام شخصیت اصلی داستان خورشید شاه است.

۲-۱- جنبه‌های عیاری کتاب رامایانا

عیاران به جوانمردی منتسب‌اند، چنان‌که صفات جوانمردی، در کتاب رامایانا نیز مشهود است؛ با این تمایز که در کتاب رامایانا، در ژرفای هریک از این ویژگی‌های جوانمردی، فلسفه‌ای کهن و دیرپا که برخاسته از مکتب فکری هندوان بوده، نهفته است:

۱- مبارزه با ظلم و ستم: فلسفه نوشته‌شدن کتاب رامایانا در کاند نخست این گونه آمده است که هرگاه ستم بسیار شود، خدا به صورت انسان تجسم پیدا می‌کند تا ظلم را از بین ببرد و کتابی نوشته می‌شود که مردم را نجات دهد. «هرگاه از تظلم ظالمان، بر روی زمین احکام نیک ناپدید می‌شود، اعمال بد پدیدار می‌گردد. برهما (آفریدگار)، برای کشتن ظالمان به صورت‌های مختلف برآمده، ظالمان را کشته، زمین را از بار گران نجات می‌دهد ... چنان‌که آواتار (حلول) بسیار شده و خواهد شد ... هرگاه آن نور پاک تجسم می‌گیرد، اعمال او به صورت کتاب درمی‌آید» (والمیکي، ۱۳۷۸: ۴۶). «رامچندر محض تجلی نور پاک پروردگارند؛ ... هرگاه در این عالم ظالمان مردم‌آزار پیدا می‌شوند و زمین از بار ظلم او ستوه می‌آید، ایشان برای دفع بار زمین به یکی صورت تجلی می‌گیرند» (همان: ۲۱۸-۲۱۹).

۲- پناه‌دادن و یاری درمندگان: سری رامچندر گفتند: «نام من «سرنانگت بهی هاری» است؛ یعنی هرکه در پناه من آید، از همه بلاها ایمن باشد؛ در پناه هرکه، کسی بیاید، و او را در پناه خود ندارد، او را از عذاب‌ها نجات نمی‌دهم» (همان: ۳۱۲ و ۳۹۸). عیاران هم اگر کسی به ایشان پناه برد، از او حمایت می‌کنند؛ «اگر کسی را کاری افتد و به من حاجت آرد، من جان پیش او سپر کنم و منت بر جان دارم و بدو یار باشم و اگر کسی در زینهار من آید، به جان از دست ندهم تا جانم باشد» (الارجانی، ۱۳۴۷، ج ۱: ۶۴۸).

۳- **عوام‌نماییِ نخبگان، و جذب عوام:** بنابر تعالیم کتاب رامایانا، مردمان نیکوکار، با مردم عوام جز نیکی نمی‌کنند، اوقات خویش صرف خدمت به مردمان می‌کنند و مردم از دور او را دیده، پناه به سایه او می‌برند (والمیکی، ۱۳۷۸: ۵۷۳). در تاریخ سیستان ذکر شده که غوغا (عوام)، یار عیاران بودند (تاریخ سیستان، ۱۳۸۹: ۱۶۱).

۴- **فقیر بودن و بی‌اعتنایی به مال دنیا:** در کتاب رامایانا تعریف فقر چنین آمده: «ماها فقیریم، از بیخ و بار جنگلی قناعت داریم، ما را زر و جواهر در کار نیست» (والمیکی، ۱۳۷۸: ۴۹۹). «محبت رام نعمت بی‌کران است؛ و انسان را وقتی میسر می‌شود که خدمت فقرا و صلحا و فضلا و عابدان و زاهدان کند» (همان: ۲۳۴). عیاران هم به مال دنیا طمع ندارند و خود را نداشت (فقیر) می‌نامند؛ چنان‌که سمک می‌گوید: «من مردی نداشت عیارپیشه‌ام. اگر نانی یابم بخورم و اگر نه می‌گردم و خدمت عیاران و جوانمردان می‌کنم» (الارجانی، ۱۳۴۷، ج ۱: ۲۹۷).

۵- **نان‌دادن (طعام‌دادن):** «در روزگار حکومت راجه جسرت، پدر رام، هیچ خانه نبود که در او هر روز هوم (نوشیدنی) و قربانی و طعام‌دادن، به برهمنان و محتاجان نمی‌شد» (والمیکی، ۱۳۷۸: ۸۹). هنگامی که خورشید شاه به خانه سر عیاران پناه می‌برد، از او می‌پرسد که: جوانمردی چند وجه دارد؟ سر عیاران پاسخ می‌دهد: «از حد فزون است، ولی از آن جمله دو اختیار کرده‌اند: یکی نان‌دادن و دوم راز پوشیدن» (الارجانی، ۱۳۴۷، ج ۱: ۴۵).

۶- **بخشش و گشاده‌دستی:** در بید و پوران و شاستر (کتاب‌های مقدس هندوان) نوشته‌اند که بر مردم نیکوکار، چند چیز واجب است: «اول آنکه هرچه کسی از او بطلبد، بدهد ... و طعام و میوه لذیذ تنها نخورد» (والمیکی، ۱۳۷۸: ۱۸۲). در بید چنین آمده: «هرکس چیزی به کسی بدهد، ثواب بسیار یابد» (همان: ۴۹۱). سمک همه‌جا بدره زر به همراه دارد: «سمک برخاست و جامه راه پوشید. بدره زر برگرفت که بی‌زر کار مردم برنیاید» (الارجانی، ۱۳۴۷، ج ۱: ۶۱۱). یعقوب لیث هم «اندر ولایت خویش هرکه را از پانصد درم، کمتر وسعت بودی، ازو خراج نستدی؛ و او را صدقه دادی ... از باب صدقه، هر روز هزار دینار همی داد؛ و از باب جوانمردی و آزادگی، هرگز عطا کم از هزار دینار و صد دینار نداد ... و درم بسیار داد» (تاریخ سیستان، ۱۳۸۹: ۳۶۳).

۷- **امانت‌داری و رازداری:** اسرار جناب رام اننت است، یعنی انتها ندارد (والمیکی، ۱۳۷۸: ۵۸۰). در کتاب رامایانا، جناب مها دیوجی (جناب دیو بزرگ)، برهما و جناب رام، همه دارنده اسرار هستند (رک. همان: ۲۵ و ۳۹۹). سیتا نیز رازدار همسرش رام بود (همان: ۴۱۰). هیچ‌کس به اندازه مهادیوجی از اسرار جناب رام آگاه نیست (والمیکی، ۱۳۷۸: ۵۴۳). این دو صفت از اصول اولیه عیاران نیز است؛ چنان‌که روح‌افزا که زنی جوانمرد است، به سمک می‌گوید: «امانت‌داری به کمال دارم ... هرگز راز کسی با کسی نگویم، و سر او را آشکارا نکنم. مردی و جوانمردی این را دانم. اکنون ترا مقصود از این‌ها چیست. اگر کاری و رازی داری آشکارا کن و اگر امانتی داری به من بسپار» (الارجانی، ۱۳۴۷، ج ۱: ۴۸).

۸- **مصونیت سفیر:** زمانی که رام سفیری به دربار راون می‌فرستند، در این وقت برادر راون می‌گوید: «پیغامبرکشتن، روا نیست و وزیر او می‌گوید: در هیچ کتابی کشتن وکیل جایز نداشته‌اند، بلکه منع کرده‌اند. وکیل برای موکل راست و دروغ بسیار می‌گوید. از او نباید رنجید؛ سزای دیگر بده!» (والمیکی، ۱۳۷۸: ۲۹۹). در داستان سمک از این باب گفته شده: «او رسول است و بر رسول ستم نباشد و به رسولی، آنچه باشد بگوید و پیغام بشنود» (الارجانی، ۱۳۴۷، ج ۲: ۹۹).

۹- **پیمان‌بستن:** آغاز تبعید رام به جنگل از اینجا آغاز می‌شود که پدرش به نامادری‌اش قولی داده، که ناچار است به آن عمل کند؛ نامادری می‌گوید تا به حال در خانواده رام، کسی از قول خود برنگشته: «راجه‌های ایام ماضی، بر قول خود جان داده‌اند» (والمیکی، ۱۳۷۸: ۱۸۸). رام هم برای اینکه سوگند را نشکسته باشد، دست از پادشاهی برمی‌دارد. عیاران، با تازه‌واردان پیمان می‌بستند و قسم یاد می‌کردند: «به نور و به نار و به مهر و به نان‌ونمک مردان و نصیحت جوانمردان ... غدر نکنند و خیانت نیندیشند» (الارجانی، ۱۳۴۷، ج ۱: ۱۶۴) و البته اگر کسی از پیمان عدول می‌کرد، به طرز فجیعی کشته می‌شد.

۱۰- **حق نمک:** در کتاب رامایانا، تنها چند جا، از حق نمک سخن رفته است: «آنان که دعوی مردانگی دارند و نمک را به حلال خورده‌اند، بگویند که همه برآیند» (والمیکی، ۱۳۷۸: ۳۸۲). نوکران را از حکم پادشاه چاره نیست، پاس نمک باید داشت (همان: ۴۰۸). با این وجود، نمک در سرزمین هند اهمیت و اعتباری ویژه داشته، که حتی تا دوره معاصر نیز ادامه داشت و یکی از مبارزات گاندی، برای پس گرفتن امتیاز استخراج نمک از دست انگلیسی‌ها بود. عیاران هم به نمک سوگند می‌خوردند و چنان‌که معروف است، اگر نمک کسی را خورده بودند، به او تعدی نمی‌کردند (رک. مستوفی، ۱۳۶۴: ۳۷۰).

۱۱- **ماهی خوردن:** شاید جای تعجب باشد، اما این غذا مورد توجه جناب رام است: «ماست و ماهی، به نظر مبارک می‌گذرانیدند» (والمیکی، ۱۳۷۸: ۴۲۹) و حتی یکی از سرگرمی‌های جناب رام، ماهیگیری است (همان: ۴۵۳). یکی از غذاهای مورد علاقه عیاران، ماهی است؛ یعقوب لیث را: «نان و پیاز و چند ماهی در طبقی کنارش نهاده بودند» (نظام‌الملک، ۱۳۹۹: ۵۳). شاید چون غذای اصلی سکاها ماهی بوده است، این می‌تواند یک دلیل فلسفی نیز داشته باشد و آن تجلی اول ویشنو، یعنی: سمک یا ماهی است! اگرچه این وضعیت درباره کشف، باخه، یا لاک‌پشت -که تجلی دوم ویشنو است- معکوس می‌شود؛ و در سرزمین سیستان، کشتن و خوردن لاک‌پشت را غدن کرده بودند، به جهت شکار مارها! بنا بر اعتقاد هندوان، زمین بر پشت لاک‌پشت قرار گرفته است. شاید در این رفتار دوگانه نکته‌ای نهفته باشد.

۱۲- **برادری و رفیقی:** بنا بر گفته والمیکی، همه همت جناب رام، رسیدگی به: «داد مظلومان و قطع بنیان ظالمان و جمعیت دل برادران بود» (والمیکی، ۱۳۷۸: ۴۳۶). برادر رام، به نکهاد که دوست رام است، می‌گوید: «زهی طالع فرخنده داری، که جناب رام تو را برادر خود گفتند» (همان: ۲۱۴). عیاران پس از قسم خوردن به اینکه با دوستان عیار، دوست، و با دشمنان او دشمن باشند، پیمان برادری می‌بندند (الارجانی، ۱۳۴۷، ج ۱: ۱۶۴).

۱۳- **خواهرخواندگی و پاک‌دامنی:** پاک‌دامنی تنها متعلق به زنان نیست؛ بلکه در عالم عیاری، مردان نیز باید پاک‌دامن باشند؛ چنان‌که لکشمن -برادر رام- می‌گوید: «سیتا را مادر خود می‌دانم چشم برابر نمی‌کنم در وقت سخن گفتن هم نظر بر پای مبارک او داشته‌ام» (والمیکی، ۱۳۷۸: ۳۸۱). در داستان سمک نیز خواهرخواندگی برای پاک‌دامنی است. سمک به دختر شاه می‌گوید: «ای دختر، به گواهی یزدان مرا به برادری قبول کردی؟ دختر گفت کردم. سمک عیار گفت من ترا به خواهری قبول کردم. پس دست مه پری گرفت و به بالای بام برآمد» (الارجانی، ۱۳۴۷، ج ۱: ۷۴).

۱۴- **زنان جوانمرد و عیار:** کتاب رامایانا، کتابی مردسالار است؛ با این وجود نه اصل جوانمردانه را برای زن و مرد یکسان دانسته و از زبان رام می‌گوید: «هرکس بهکت (محبت) مرا می‌خواهد، چه زن چه مرد باید این اصول را رعایت کند» (والمیکی، ۱۳۷۸: ۲۵۱). در ایران که اصول جوانمردی، رنگ‌وبوی ایرانی گرفته، زنان عیاری را می‌بینیم که به اصول جوانمردی پایبندند؛ چنان‌که روح‌افزا اصول جوانمردی را برمی‌شمرد و به سمک می‌گوید: «اگر نه مراد شما حاصل کنم، از زنان مردکردار نباشم» (الارجانی، ۱۳۴۷، ج ۱: ۴۸).

۱۵- **راستی:** یکی از نه قسم محبت رام (بهکت)، آن است که با کسی دغا نکند و فریب ندهد (والمیکی، ۱۳۷۸: ۲۵۱). شرط عیاری، راستی است؛ چنان‌که مکرر بر این امر تأکید شده که مردان دروغ نگویند و اینکه: «مردی آن است که سخن راست گویند و سخنی بگویند که بتوانند» (الارجانی، ۱۳۴۷، ج ۱: ۴۵).

۱۶- **از خودگذشتگی:** جناب رام خود را شریک غم دوست می‌داند و می‌گوید: «باید که در غم دوست خود را مقدم داند، و در دفع آن بکوشد؛ در وقت تنگی او را مدد کند و تا پای جان با او دریغ ندارد» (والمیکی، ۱۳۷۸: ۲۶۸). در مرام عیاران نیز چنین است: «جوانمردان از این کارها بسیار کنند و رنج‌ها کشند و جان فدای مردم دارند» (الارجانی، ۱۳۴۷، ج ۱: ۶۴).

۱۷- **احترام به پیر و استاد و برهمن:** سری مها دیو جی (دیو بزرگ) می‌فرماید: «سخن پدر و مادر و پیر و مرشد را بر جمیع اجسام لازم است که بی‌تأمل به‌جا آرند» (والمیکی، ۱۳۷۸: ۲۸). از نشانه‌های محبت و دوست‌داشتن رام (بهکت) خدمت‌کردن به پیر و مرشد و پدر و مادر و برادران است (همان: ۲۳۴). در کتاب سمک عیار، برهمن بسیار مورد احترام است: «در آن حال برهمن برسد، هندس وزیر پیش وی باز رفت، گفت: ای برگزیده یزدان دریاب، که رسولی آمده است و شاه او را بخواهد کشتن، مگذار! که سخن تو قبول کند؛ برهمن را حرمتی عظیم بود» (الارجانی، ۱۳۶۳، ج ۵: ۱۶).

۱۸- **نیرنگ‌کردن:** دیو-خدایان، نیرنگ می‌کنند؛ چنان‌که رام وقتی به شکل بشن بوده، نارد با او مناجات می‌کند و از او می‌خواهد که دختری زیبا او را به همسری قبول کند؛ «آن خدای پاک نیرنگ‌ساز... خود به‌صورت لطیف برآمده در مجلس حاضر شد دختر حلقه‌گل به گردن او انداخت با او روان گردید». بشن خود را جوانی زیبا می‌کند و نارد را به شکل بوزینه می‌کند و دختر بشن را به همسری می‌پذیرد. این امر باعث عصبانیت نارد شد و با او سخنان بی‌محبا گفت: «در دل شما دغا بسیار است ... همه را بازی داده دلیر شده‌ای ... به هر صورتی که برآمده‌ای و مرا دغا دادی ... تو هم به همان صورت در دنیا پیدا شوی ... تا باز به فقیران ریاضت‌کش دغا نکنی و فریب ندهی!» (والمیکی، ۱۳۷۸: ۵۰-۵۱). بعد معلوم می‌شود که دیو-خدا این نیرنگ را برای امتحان او کرده بود. روزی جناب رام، وقتی که لکشمین به جای دیگر رفته بود، به سیتا گفتند: «مرا نیرنگ‌ها که به عقل کسی درنگتجد کردنی است». نیرنگ رام به حدی است که فرشته‌ها و عابدان در کمند نیرنگ او سرگردان می‌شوند (همان: ۲۲۰). در جنگ نیز جناب رام نیرنگ می‌کند: «سری رام چندر به حجاب درختی تیروکمان گرفته، تماشای جنگ هردو می‌کردند. چون دیدند که بال غالب است، و در ساعتی سگریو را خواهد کشت، تیری بر او زدند، که به زخم آن مثل کوهی بر زمین افتاد». بال که کمان را دست رام دید، گفت: «شما برای ثواب تجسم گرفته‌اید، پس مرا مثل صیاد چرا زدید؟ هرکس به دزدی کسی را می‌کشد، عاقبت دوزخی است» (همان: ۲۶۹). آنچه درباره‌ی عیاران، مؤکد در کتاب سمک عیار آمده، این است که عیار باید بسیار چاره‌باشد: «عیار باید در حیلت استاد بود و بسیار چاره‌باشد» (الارجانی، ۱۳۴۷، ج ۱: ۵۲۶). آن‌ها برای مکرکردن، از هیچ شیوه‌ای دریغ ندارند و به همین دلیل به آن‌ها اعتراض می‌شود: «مردی شما این بود که کسی در میدان بگرفتی به مکر و حیلت، من مست و در خواب» (همان: ۲۳۵).

دو شگرد اصلی، که گاه برای نیرنگ از آن استفاده می‌کنند، از این قرارند:

الف. تغییر قیافه دادن: در کتاب رامایانا تغییر قیافه، غالباً از طریق پیکرگردانی (متامورفوسیس) انجام می‌شود؛ زیرا قهرمانان از نیروهای فوق‌بشری برخوردارند. به‌طور مثال، به دستور رام می‌باید که میمونان و خرسان و لنگوران در جنگ همه از گردن به‌صورت آدم کنند، تا از گردن به بالا صورت اصلی برای شناخت داشته باشند؛ و میمون‌ها همه ناگهان به‌صورت آدم می‌شوند (الارجانی، ۱۳۴۷، ج ۱: ۳۰۸ و ۳۳۰). گاه تغییر لباس هم می‌دهند: «هنومان به‌صورت برهمن، چون کشتی جهاز پدیدار شد» (همان: ۴۲۳).

در داستان سمک نیز پریان به شکل‌های گوناگون درمی‌آیند. گاهی گورخر و گاه شغال و گاه کلاغ و مرغان آدمی‌روی می‌شوند. گاهی آدم‌ها طلسم می‌شوند: «آن مرغان پر بی‌افشانند، هریکی آدمی پدیدار آمدند همه برهنه» (الارجانی، ۱۳۶۳، ج ۵: ۴۱) و نیز سمک برای پیش‌بردن کارهای خود تغییر قیافه می‌دهد. مثلاً وقتی که می‌خواست به دربار شاه برود و کسی او را نشناسد، از مادر سرخ ورد، دارویی گرفت و به صورت مالید و رنگ صورتش تغییر کرد (همان: ۱/۲۴۹). کانون درباره‌ی سمک می‌گوید: «سمک بود که خود را به همه لونی برمی‌آورد. این سمک استاد صنعت است و شاگردان بسیار دارد» (همان، ج ۱: ۴۲۵).

ب. دادن بیهوشانه: دارویی است که برای بی‌هوش کردن حریف به او می‌خورانند؛ و حتی گاه زهر در جام حریف می‌ریزند. این کار اگرچه از حد و حدود جوانمردی به دور است، روشی است که هم بین عیاران و هم در میان دیوان کاربرد دارد! جایی

که نارد از دست دیو-خدای بشن - که همان رام است - عصبانی می‌شود، به او می‌گوید: «به وقت برهم‌زدن دریای شیر، مهادیوجی را ورغلانده زهر هلاهل خوراندید که از حرارت آن هنوز دلش می‌سوزد و حلقومش کبود گشته و دیوان را شراب نوشانیدید» (والمیکی، ۱۳۷۸: ۵۱). «برهما به ایندر گفت که سیتا از فرقت جناب رام نزدیک است که بمیرد. برو او را تسلی بده! ایندر به حکم برهما، شیر برنج و خواب را گرفته به لنکا آمد. اول از خواب همه دیو-زنان را بی‌هوش گردانید؛ بعد از آن خود نزد سیتا آمد» (همان: ۲۴۵). این صحنه در داستان سمک بسیار تکرار می‌شود: «ساقی شراب در قدح کرد. بایستاد و بیهوشانه در شراب کرد» (الارجانی، ۱۳۴۷، ج ۱: ۴۸۲).

۱۹- تکثیر قهرمان: در کتاب رامایانا پدیده‌ای منحصر به فرد وجود دارد و آن اینکه قهرمان ناگهان دارای چندین صورت می‌شود: «سری رامچندر هجوم محبت آن‌ها دیده، از صورت خود هزاران پیدا کردند» (والمیکی، ۱۳۷۸: ۴۲۸). در میان عیاران، این چندصورتی، خود را به این شکل نشان می‌دهد که: «نظر می‌کنم، همه عالم سمک‌اند؛ بر تو زیادتی می‌جویند، سمک‌ان پدیدار آمده‌اند و بندیان تو می‌برند؛ عالم‌افروز گفت: ای شاه! در جهان، مردان بسیارند که کارها دانند و کنند، بهتر از آن‌من» (الارجانی، ۱۳۴۷، ج ۱: ۲۴۰).

۲۰- طبابت کردن: سپاه هنومان که به یاری رام می‌رود، دواهای سودمند که در جنگ به کار آید همراه دارند: «از خوردن آن گرسنگی و تشنگی حاصل نشود و ماندگی و کاهلی دور شود» (والمیکی، ۱۳۷۸: ۲۷۶). سمک عیار نیز در انواع طبابت مهارت دارد و داروها را می‌شناسد؛ و نیز در جایی عالم‌افروز به نزد ملک الطیور می‌رود و از او دارویی می‌خواهد که در مرغزار است و هرکس بخورد، یا نمیرد یا بهتر شود. مرغ گیاهی را معرفی می‌کند (الارجانی، ۱۳۶۳: ۵/۲۰).

۲۱- چالاکی: جناب رام با وجود نرمی و نازک‌اندami، در جنگ به‌غایت چست و چالاک است. در یک چشم بر هم زدن، دشمن را می‌کشد: «طره سر را محکم بریست و زره دربر انداخت و ترکش و شمشیر بر کمر بسته به غایت چستی و چالاکی در میدان آمدند» (والمیکی، ۱۳۷۸: ۲۳۵). در کتاب سمک عیار نیز به چالاکی عیاران بسیار اشاره شده است (رک. الارجانی، ۱۳۴۷، ج ۱: ۴۳).

۲۲- نیمه‌عریان بودن: مهادیوجی همه‌وقت برهنه است و لباس او از پوست شیر و فیل است (والمیکی، ۱۳۷۸: ۲۹). جناب رام هنگام عزیمت به جنگل، لباسی که در بر داشتند درآوردند؛ و لباس سناسیان مرتاض پوشیدند (همان: ۱۸۴). رام و همسر و برادرش هر سه پابرنه راه می‌روند (همان: ۱۸۷). توصیفی که از عیاران در متون کهن شده، آن‌ها را بی‌جامه و تنها با لنگی که پایین‌تنه را بپوشاند، نشان می‌دهد. چنان‌که ابوالعریان، لقب یکی از سرهنگان سیستان بوده است (تاریخ سیستان، ۱۳۸۹: ۱۶۱)؛ و در بیتی از عطار آمده: «چو عیاران بی‌جامه میان جمع درویشان/ درین وادی بی‌پایان یکی عیار بنمایید» (عطار، ۱۳۷۲: ۲۷).

۲۳- نکته‌گویی و حاضر جوابی: راون به انگد می‌گوید: «عبارت‌آرایی بسیار آموخته‌ای ... تو در صحبت سری رام چندر، سخن‌پردازی یاد گرفته‌ای» (والمیکی، ۱۳۷۸: ۳۳۵). عیار، نکته‌گوی و حاضر جواب باشد؛ سخن نرم گوید و پاسخ هرکس، تواند داد، و درنماند (الارجانی، ۱۳۴۷، ج ۲: ۲۲۰؛ الارجانی، ۱۳۴۷، ج ۱: ۵۲۶).

۲۴- نقب‌زدن: نقب‌های زیرزمینی در آغاز برای مقابله با بلایای طبیعی بوده است و سپس برای مقابله با دشمن نیز به کار گرفته شده است. کتاب رامایانا، از شهرهای زیرزمینی روایت می‌کند. جم (جمشید) قابض ارواح، در زیرزمین زندگی می‌کند. راون گفت: «مرا فتح کردن طبقه زیرین زمین باقی مانده است؛ به راه دریای شور، به زیرزمین رفته آن‌ها را مغلوب ساخته و با جم جنگ کرده او را دستگیر می‌کنم» (والمیکی، ۱۳۷۸: ۷۶). راون به طبقه زیرین زمین درآمد؛ شهری دید که وسعت بسیار داشت. ساکنان آنجا همه خوش‌منظر و قوی‌هیکل، بلندبالا، به زر و جواهر آراسته، اسباب ترنم و نغم آماده دارند. عمارات و باغات آنجا دلگشا و طراوت‌بخش است (همان: ۷۸). فلسفه ساختن شهرهای زیرزمینی توسط جمشید، مطابق با روایت کتاب

ویدیوات (فرکرد دوم، فقره ۴۲-۲۲) برای مقابله با توفان (نوح) بوده است (دارمستتر، ۱۳۸۵: ۸۰-۸۴). نقب‌زدن یا نقم‌بریدن یکی از شگردهای جنگی عیاران است. از این روش برای شبیخون‌زدن، سرقت و جاسوسی استفاده می‌کردند: «چون سنبان با شاگردان در نقم نشستند و زمین ببریدند تا به زیر خیمه آمدند که شاه، جام در آن خیمه بازداشته بودند؛ نیم شب، جام تکیه کرده بود، که زمین در پهلوی وی بلرزید...» (الارجانی، ۱۳۶۹، ج ۴: ۱۲۷-۱۲۸).

۲۵- نیک‌نامی خواستن: نیک‌نامی به شیوه‌های مختلف حاصل می‌شود؛ «هرکس کتاب رامایانا بخواند و یا شنود و یا بگوید، هر آرزویی که در دل داشته باشد، به یمن توجه مهادیوجی و همسرش برآورده می‌شود؛ و در دنیا صاحب نیک‌نامی می‌گردد» (والمیکی، ۱۳۷۸: ۳۹). «یقین بدان که نعمت دنیا پیش اهل خرد قدری و وزنی ندارد. او را ثباتی نیست. به همه‌کس به قدر همت او حاصل می‌شود، اما نیک‌نامی یافتن محال است. رضاجویی پدر و مادر و پیر و مرشد و استاد بر همه افضل‌تر است، که در عالم نیک نامی یابد» (همان: ۱۸۰). عیاران نیز همه‌جا نگران نام نیک خود هستند. از نظر آن‌ها عالم همه نام و ننگ است و هیچ بهتر از جوانمردی نیست؛ و کاری اگر می‌کنند برای نام است، نه برای نان (الارجانی، ۱۳۴۷، ج ۱: ۲۵۳ و ۲۹۷).

۲۶- عبادت و مراقبه: دیو-خدایان بسیار عبادت می‌کنند؛ چنان‌که سری مهادیوجی بعد از هشتادوهفت هزار سال از عبادت برآمد! او به قوت عبادت می‌تواند عالم را نابود کند (والمیکی، ۱۳۷۸: ۲۶ و ۲۹). عیاران نیز مناجات می‌کنند: «روی بر خاک نهاد و به زاری یزدان را بخواند...» (الارجانی، ۱۳۴۷، ج ۵: ۵۸۴).

۲۷- نشان انگشتری: هنگامی که رام، هنومان را برای پیدا کردن همسرش سیتا می‌فرستد، «به وقت رخصت سری رامچندر هنومان را طلبیده ... انگشتری مزین به نام رام از دست خود برآورده، به او سپردند و گفتند: جهت اعتبار شناخت به سیتا بدهی» (والمیکی، ۱۳۷۸: ۲۹۱). عیاران نیز از انگشتر به‌عنوان نشانی برای شناسایی استفاده می‌کنند: «اکنون مرا بدین مهم فرستادند و انگشتری به نشان آوردم ... چون انگشتری دید خدمت کرد و سخن وی باور داشت. انگشتری برگرفت و بوسه داد و گفت فرمان‌بردارم» (الارجانی، ۱۳۴۷، ج ۱: ۱۸۷).

۲۸- مهارت در تیراندازی: اسلحه، در میان هندوان تا حدود زیادی با اسلحه عیاران تفاوت داشته است. عیاران بیشتر از کمان استفاده می‌کردند، اگرچه در کتاب رامایانا تنها چند جا به کاربرد کمان اشاره شده است. اما استفاده از تیروکمان و مهارت در تیراندازی، چه درباره رام و برادرش و سایر شخصیت‌های کتاب، چه درباره عیاران مشابه است: «سری رامچندر کمان به زه آورد، تیری چنان انداختند که از یک تیر هفتصد هزار ارابه و یک هزار و چهارصد فیل بزرگ و هیجده هزار سوار و دویست هزار پیاده را به جان بکشند. جنیان آن سرعت تیراندازی دیده ترسیدند» (رک. والمیکی، ۱۳۷۸: ۳۹۳ و ۵۷۶). در کتاب سمک عیار: «یکی جوان بیرون آمده چالاک و شاطر، ... کمان در بازو افکنده و جعبه تیر در پس پشت افکنده» (الارجانی، ۱۳۴۷، ج ۲: ۲۳۴).

۳- نتیجه‌گیری

جنبش عیاران، جنبشی ضدطبقاتی بوده که منشأ آن، ریشه در هند باستان دارد. نام دو فرقه سمکی و صدقی نیز که از عیاران هستند، برگرفته از عقاید هندوان است. عیاران به دیو-خدای ویشنو اعتقاد داشتند و سمک را آواتار اول ویشنو می‌دانستند. تمامی ویژگی‌های جوانمردی که در میان عیاران می‌بینیم، در کتاب رامایانا همراه با فلسفه آن توضیح داده شده است و این ویژگی‌ها عبارت‌اند از: ۱. مبارزه با ظلم و ستم ۲. پناه‌دادن و یاری درماندگان ۳. عوام‌نمایی نخبگان، و جذب عوام ۴. فقیربودن و بی‌اعتنایی به مال دنیا ۵. نان‌دادن (طعام‌دادن) ۶. بخشش و گشاده‌دستی ۷. امانت‌داری و رازداری ۸. مصونیت سفیر ۹. پیمان‌بستن ۱۰. حق نمک ۱۱. ماهی‌خوردن ۱۲. برادری و رفیقی ۱۳. خواهرخواندگی و پاک‌دامنی ۱۴. زنان جوانمرد و عیار

۱۵. راستی ۱۶. از خودگذشتگی ۱۷. احترام به پیر و استاد و برهن ۱۸. نیرنگ‌کردن ۱۹. تغییر قیافه ۲۰. تکثیر قهرمان ۲۱. دادن بیهشانه ۲۲. طبابت‌کردن ۲۳. چالاکی ۲۴. نیمه‌عریان بودن ۲۵. نکته‌گویی و حاضر جوابی ۲۶. نقب‌زدن ۲۷. نیک‌نامی خواستن ۲۸. عبادت و مراقبه ۲۹. نشان انگشتی ۳۰. مهارت در تیراندازی.

پی‌نوشت

۱. چنان‌که خانلری آن‌ها را از یک سو از عوامل پایداری ایرانیان در مقابل بیگانگان معرفی می‌کند و از سوی دیگر می‌گوید «در آیین عیاری، تعلق به شهر و کشور خاصی شرط نیست ... و تعصب ملی و وطنی ندارند، چنان‌که عیاران چین و ماچین همدست می‌شوند و با فرقه مخالف خود می‌جنگند» (ناتل خانلری، ۱۳۶۴: ۵۱ و ۷۱) و نیز باستانی پاریزی، عیاران را جوانمردانی شبگرد معرفی کرده است که یار درویش و خصم توانگرند و از سوی دیگر می‌گوید: «این لات‌ها و یک‌لقباهای گنجشک‌روزی، پیه‌ها را از شکم گاوها درآوردند» (باستانی پاریزی، ۱۳۵۳: ۲۹۲).

۴- منابع

الارجانی، فرامرز بن خداداد. (۱۳۴۷). **سمک عیار**، جلد ۱، مقدمه و تصحیح پرویز ناتل خانلری، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.

الارجانی، فرامرز بن خداداد. (۱۳۶۹). **سمک عیار**، جلد ۴، مقدمه و تصحیح پرویز ناتل خانلری، تهران: مؤسسه انتشارات آگاه. ارجانی، فرامرز بن خداداد. (۱۳۶۳). **سمک عیار**، جلد ۵، مقدمه و تصحیح پرویز ناتل خانلری، تهران: مؤسسه انتشارات آگاه. امین، احمد. (۱۳۵۵). **ضحی الاسلام**، قاهره: مکتبه النهضة المصریه.

باستانی پاریزی، ابراهیم. (۱۳۵۳). **یعقوب لیث**، تهران: کتابخانه ابن سینا.

بهار، مهرداد. (۱۳۷۴). **جستاری چند در فرهنگ ایران**، تهران: فکر روز.

پورداد، ابراهیم. (۱۳۴۷). **یشت‌ها**، جلد ۱، به کوشش بهرام فره‌وشی، تهران: دانشگاه تهران.

تاریخ سیستان. (۱۳۸۹). تصحیح محمدتقی ملک‌الشعرای بهار، تهران: انتشارات اساطیر.

تباشیر، محمد؛ شکوری، ابوالفضل. (۱۴۰۳). اندیشه سیاسی هند باستان؛ بررسی موردی مهابهاراتا، به‌گودگیتا، رامایانا، **مطالعات شبه‌قاره**، ۱۶(۴۷): ۸۳-۹۶.

حاکم نیشابوری، ابو عبدالله. (۱۳۷۵). **تاریخ نیشابور**، ترجمه محمد خلف تبریزی، تصحیح محمدرضا شفیعی کدکنی، تهران: انتشارات آگاه.

دارمستتر، جیمز. (۱۳۸۵). **وندیداد یا مجموعه قوانین زردشت**، ترجمه موسی جوان، تهران: دنیای کتاب.

دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۷). **لغت‌نامه**، جلد ۱۱، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

سلطانی، پریسا؛ کهندویی، محمدکاظم؛ خدادادی، محمد. (۱۳۹۶). **جلوه‌های عرفان نظری در حماسه‌های منظوم فارسی رامایانا، مطالعات شبه‌قاره**، ۹(۳۳): ۹۱-۱۱۲.

شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۸۸). **تازیان‌های سلوک**: نقد و تحلیل چند قصیده از حکیم سنایی. تهران: آگاه.

عطار نیشابوری، فریدالدین محمد. (۱۳۷۲). **دیوان کامل عطار نیشابوری**، تصحیح اسماعیل شاهرودی، تهران: انتشارات فخر رازی.

گردیزی، بوسعید عبدالحی بن ضحاک ابن محمود. (۱۳۶۳). **تاریخ گردیزی**، تصحیح تعلیق عبدالحی حبیبی، تهران: دنیای کتاب.

- مستوفی، حمدالله. (۱۳۶۴). **تاریخ گزیده**، عبدالحسین نوایی، چاپ سوم، تهران: امیرکبیر.
- معلوف، لويس. (۱۳۸۴). **المنجد عربی به فارسی**، ترجمه بندر ریگی، جلد ۱، تهران: انتشارات ایران.
- مقدسی، مطهر بن طاهر. (۱۳۷۴). **آفرینش و تاریخ**، ترجمه محمدرضا شفیعی کدکنی، تهران: آگاه.
- مهاجری‌زاده، غزال. (۱۳۸۷). بررسی نقش رمز در تحولات اجتماعی، **کتاب ماه ادبیات**، ۲(۱۸)، پیاپی ۱۳۲.
- مهاجری‌زاده، غزال. (۱۳۹۱). حلول عطار و عطارهای حلوی، **مطالعات عرفانی**، شماره ۱۶: ۲۴۱-۲۵۷.
- ناتل خانلری، پرویز. (۱۳۶۴). **شهر سمک**، تهران: آگاه.
- نظام‌الملک، علی طوسی. (۱۳۹۹). **سیرالملوک**، به کوشش محمد استعلامی، تهران: فرهنگ معاصر.
- هینلز، جان راسل. (۱۳۶۸). **شناخت اساطیر ایران**، ترجمه ژاله آموزگار، احمد تفضلی، تهران: نشر چشمه.
- والمیکی / تلسی داس. (۱۳۷۸). **رامایانا**، ترجمه امرسینکهه، امرپرکاش، تصحیح عبدالودود اظهر دهلوی، تهران: الست فردا.
- ویاسه. (۱۳۹۸). **مهابهارات**، جلد ۱ و جلد ۳، ترجمه میر غیاث‌الدین قزوینی، تصحیح محمدرضا جلالی نائینی، تهران: نشر شیرازه.
- ویراف. (۱۳۸۲). **ارداویراف‌نامه**، ترجمه به فرانسه فیلیپ ژینیو، ترجمه و تحقیق ژاله آموزگار، چاپ دوم، تهران: ناشر معین-انجمن ایرانشناسی فرانسه در ایران.

- Kananaikil, J. (1983). **Scheduled castes and the struggle against inequality: Strategies to empower the Marginalised**. Indian Social Institute.
- Leslie, J. (2017). **Authority and meaning in Indian religions: Hinduism and the case of Valmiki**. UK: Routledge.
- Moazami, M. (2014). **Wrestling with the demons of the Pahlavi Widewdad**. Leiden: Brill.
- Monler, W. (1853). **Sanskrit English dictionary**. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Pechilis Prentiss, K. (1999/2014). **The embodiment of Bhakti**. UK: Oxford University Press.
- The Skanda Purana**. (1958). V.LXV. Motilal Banarsidass Publications.
- Werner, K. (1993). **Love Divine: Studies in Bhakti and devotional mysticism**. UK: Routledge.